

PŘEDMLUVA

Předmětem následujících úvah bude způsob fungování narativních fikčních textů, povaha výkonů, na nichž je založen, a význam různých typů výpovědí o fikčních entitách. Budeme tedy společně procházet rozsáhlou a velmi členitou sféru komunikace běžně označovanou jako *fikční diskurs* – přesněji řečeno tu její část, která je vyhrazena narativní literární fikci. V diskusích na stránkách této knihy ji pro nás budou zastupovat konkrétní texty krásné literatury: naše závěry se ale budou pohybovat na stejné úrovni obecnosti, na jaké filosofie jazyka zkoumá determinanty významů vět a promluv, referenční funkce jednotlivých typů výrazů nebo pravidla vykonávání různých typů mluvních aktů (jako je tvrzení, prosba nebo slib). Nemohu proto předem slíbit, že účast v debatách, které se povedou v této knize, z nás učiní vnímavější čtenáře krásné literatury – právě tak jako lingvistika, teorie reference nebo teorie mluvních aktů z nás zřejmě neudělá obratnější mluvčí nebo pozornější interprety jazykových promluv. Rétorické schopnosti jazykovědců nebo filosofů jazyka mívají zcela jiné zdroje, než jsou poznatky, k nimž dospívají ve svých disciplínách, a právě tak jejich komunikační limity či příležitostná selhání zpravidla nepramení z jejich teoretických omylů.

Z povahy věci tomu ani nemůže být jinak: lingvista i filosof jazyka zkoumají něco, co je funkční součástí naší jazykové výbavy i na-

šich výkonů v každodenní komunikaci a plní zde své funkce zcela nezávisle na jakékoli teorii. Jiná věc je, že analýza a popis těchto výkonů v jazyce lingvistiky nebo filosofie jazyka (a za pomoci jejich aparátů) vede zpravidla k výsledkům, jejichž složitost ostře kontrastuje s hladkým průběhem, spontánností a zdánlivou jednoduchostí našich komunikativních aktů. To samozřejmě není důvod zříkat se služeb teoretického aparátu a rezignovat na teoretickou analýzu ve prospěch nějakého „autentičtějšího“ poznání, které se odehrává kdesi mimo sféru aplikability teoretických pojmů.

Zdržme se ještě – v rámci naší paralely – na půdě filosofie jazyka, i když už jen krátce. Cílem analýzy nějakého fenoménu, dejme tomu důvěrně známého jazykového nebo myšlenkového aktu, je ukázat jeho strukturu, která je z běžného zorného úhlu (zejména z pozice, z níž běžně vykonáváme daný akt) zpravidla nezachytitelná. Zvažme například strukturu operací, které vykonáváme každodenně zcela rutinním způsobem, když užíváme jednoduchých vět, jež mají povrchovou subjekt-predikátovou formu, ale na místě gramatického subjektu obsahují identifikační deskripci, jako tomu je v případě věty „Nejstarší česká univerzita je v Praze“. Je-li klasická Russellova analýza¹ správná, užitím takové jednoduché věty vyjadřujeme (a pokud rozumíme tomu, co říkáme, také myslíme)² komplexní propozici, která je konjunkcí tří propozic obsahující vedle predikátů prvky, jež nelze vyčíst z povrchové struktury naší věty, jako je obecná a existenční kvantifikace, pravdivostně-funkční spojky a vztah identity. Nebo uvažujme o případech, kdy užitím jednoduché ceremoniální formule vykonáváme akt s velmi složitým obsahem, navozujícím soubor rozvětve-

¹ Locus classicus je samozřejmě Russell, Bertrand, „On Denoting“, *Mind* 14, 1905, č. 55, s. 479–493. Příklad deskripcí nevolím zcela náhodně: v kap. 30 nás bude zajímat jejich fungování ve fikčním textu a budeme se (mimo jiné) ptát, do jaké míry odpovídá russellovské analýze.

² To neznamená, že postupně provádíme jednotlivé operace, zvažujeme, jaký druh kvantifikace či jaké výrokově logické spojení zvolit na příslušném místě apod. Znamená to „jen“ to, že myslíme propozici, jejíž pravdivostní podmínky a inferenční role se vážou na jistou strukturu, jak ji odhaluje russellovská analýza.

ných institucionálních vztahů (činíme ze snoubenců novomanžele, z obžalovaného odsouzeného, z uchazeče zaměstnance, z plukovníka generála atd.). Nebo si připomeňme, jak složitou intencionální strukturu zahrnuje podle známé Griceovy analýzy něco tak rutinního, jako je mínění něčeho promluvou ve vztahu k nějakému adresátovi.³

Jak se ukáže velmi brzy, naše pokusy vyložit povahu základních výkonů, které po nás vyžadují literární funkce narativního fikčního textu nebo interpretace různých typů tvrzení běžně vyslovovaných v diskursu o fikci, nepřicházejí s ničím, co by připomínalo složitost Russellových nebo Griceových analýz. Přesto se v nich objevují prvky, které zdánlivě nemají žádný rozpoznatelný protějšek v povrchové struktuře fikčního textu nebo tvrzení pronášených v debatách o literární fikci: nicméně, jak se pokusím ukázat, jsou tím, co se před námi objeví, když tuto strukturu „rozbalíme“ v analýze zaměřené na literární funkce textu nebo na významy promluv pronášených ve fikčním diskursu. Jinou cestou k takovému „rozbalení“, než je teoretická analýza, by mohl být (metodicky vedený) rozhovor se čtenářem literárního textu nebo s autorem či interpretem různých druhů výpovědí o fikci. V takovém dialogu by padaly otázky typu: „Řekl bys o sobě, že jako čtenář Flaubertova románu sdílíš obecné přesvědčení, že Ema Bovaryová podváděla svého muže s Rudolfem Boulangerem? Jestliže ano, tak v jakém smyslu – když dobře víš, že žádné z těchto jmen nemá reálného nositele? A jak k tomu podle tebe došlo, když zároveň věříš, že reálná historie světa nezahrnuje žádnou takovou událost?“ Nebo: „O kom to mluvíš, když prohlašuješ, že obdivuješ Davida Copperfielda? Věříš, že David má i jiné vlastnosti,

³ Jak ukazuje vývoj Griceových a Schifferových pokusů o analýzu „utterer’s meaning“, resp. „speaker’s meaning“ (význam promluvy z hlediska mluvčího), tato struktura zahrnuje nekonečný regres intencí zaměřených na adresáta. Ke Griceově analýze tohoto základního pojmu intencionální sémantiky se budeme mít příležitost vrátit v kap. 53, kde čtenář najde i relevantní odkazy. Svůj postoj ke griceovské analýze jsem se pokusil vyložit v knize *Význam a komunikace*, Filosofie, Praha 1998, kap. část B/III. a nejnověji ve stati „Rekurzivní čtení myslí: role vzájemnosti v myšlení a komunikaci“, *Filosofický časopis* 69, 2021, č. 3, s. 445–470.

než jsou ty, o nichž se píše v textu, tak jako každý z nás má bezpočet vlastností, na které nikdy nepřišla řeč? A odkud se podle tebe berou?“ A tak dále. V této knize se takové rozhovory vedou zpravidla jen nepřímou:⁴ všude tam, kde se při zvažování odpovědí na teoretický problém výslovně odvolávám na svou čtenářskou intuici.⁵ A toto dotazování vlastní intuice může samozřejmě sloužit jako vodítko jen pod podmínkou, že tato část mé čtenářské výbavy není zasažena nějakou deviací – například infikována teoretickými předpoklady, kterým by naopak měla poskytnout oporu.

V každém případě platí, že pokud čtenář shledá některý z mých návrhů protiintuitivní, například konstatuje, že to, co označuji v kap. 8 jako *Schéma N*, nebo to, co navrhuji v kap. 27 jako analýzu parafrázních užití fikčních jmen, odporuje jeho čtenářské nebo komunikační intuici, je to vážná výzva pro autora a vítaný námět k diskusi. Jak se snad shodneme, v takové diskusi nejde o to, jestli by „běžný čtenář“ popsal své intreprétační výkony způsobem, který nabízí autor, například jestli by použil termín „modus *jako by*“ nebo „literární funkce“: otázka zní, zda v těchto výkonech hrají nějakou roli faktory, které

⁴ Výjimkou, kterou lze snadno rozšířit na všechny ostatní případy, bude úvaha o intuitivním zdůvodnění jistého typu postojů k fikčním příběhům a jejich hrdinům v kap. 27 nebo fiktivní dialog se čtenářem *Paní Bovaryové* v kap. 25, zaměřený na intuitivní chápání statusu literárních postav (pozn. 154), případně podobný rozhovor se čtenářem Doylových povídek v kap. 28, zaměřený na způsob přijímání fikčních faktů.

⁵ Dotazování vlastní intuice může snadno přejít v apely na čtenářovu intuici. To by nebylo nic výstředního. Například Griceovo hledání adekvátní definice významu promluvy z hlediska mluvčího (speaker's meaning), o němž byla řeč před chvílí, zahrnuje opakovaně intuitivní hodnocení různých příkladů a protipříkladů ve stylu: v tomto případě mluvčí bezpochyby splňuje všechny podmínky předchozí definice, *a přece bychom mu jistě nepřiznali*, že svým aktem *něco míní* v komunikativním smyslu. Podobně diskuse o adekvátnosti russellovské analýzy vět s deskripcemi (viz výše) často zahrnují odkazy na to, jak bychom intuitivně hodnotili (případně parafrázovali) užití takových vět v reálné promluvě, jak bychom intuitivně interpretovali popření pravdivosti takových promluv atd.

se (jedním z mnoha možných způsobů) pokusil identifikovat autor, a pokud ano, zda tuto roli správně zachycuje navržená analýza.⁶

Cílem těchto poznámek bylo vyjádřit autorův rezervovaný postoj vůči jistému druhu námitek týkajících se smyslu teoretické analýzy: autor přiznává předem, že by k nim v případné debatě stěží dokázal říci více než v předchozích větách, případně v nedávno publikovaném textu věnovaném obraně jistého typu analýzy ve sféře filosofie jazyka.⁷ Následující odstavce (poznámky (a)–(c)) budou mít, jak se obávám, podobně negativní ladění: odrazí se v nich moje nedůvěra vůči jistým způsobům kladení otázek a vůči aspiracím, které jsou s nimi zpravidla spojeny. Některé z těchto výhrad se budou týkat určitých způsobů nasazení teoretických pojmů a uplatnění teoretického aparátu, jehož roli v analýze fikce jsem naopak hájil v předchozích poznámkách: snad z nich bude zřejmé, že moje důvěra v tuto stránku badatelské práce není bezvýhradná a nekritická.

(a) Nabízí se otázka, zda by filosofická analýza fikce neměla předem odmítnout omezení svého předmětu hranicemi žánrů, má-li dospět ke skutečně podstatným strukturám a k distinkcím vlastním fikčnímu diskursu „jako takovému“ – a nejen k výčtu žánrových specifík, jak to hrozí v případě našeho zaměření na narativní fikční texty. Pokud jde o mě, mám naopak za to, že samotný termín „fikční diskurs“ vyžaduje velmi střízlivé čtení, nemá-li navozovat nereálná očekávání. Bezpochyby existují typy a oblasti komunikace, na něž

⁶ Analogicky, v diskusi o intuitivní přijatelnosti Russellovy teorie deskripcí nemůže jít o to, zda by běžný mluvčí použil termín „existenční kvantifikace“ při vysvětlení toho, co tvrdí užitím věty s identifikační deskripcí, ale výhradně o to, zda v tom, co tvrdí, a také v obsahu přesvědčení, které přitom manifestuje, hraje operace existenční kvantifikace (ať už ji označíme jakkoli) nějakou roli. Tím méně by dávalo smysl konfrontovat „běžného mluvčího“ s nějakou verzí russellovské formule pro větu obsahující identifikační deskripci v obvyklé logické notaci, např. v podobě $\exists x (P(x) \ \& \ \forall y (P(y) \rightarrow y = x) \ \& \ Q(x))$, a ptát se jej, zda to má něco společného s tím, co má na mysli, když vyslovuje takovou větu.

⁷ Koťátko, P., „Rekurzivní čtení myslí: role vzájemnosti v myšlení a komunikaci“.

lze zcela přirozeně vztáhnout toto označení, a právě tak není pochyb o tom, že si zasluhují důkladnou analýzu. Jiná věc je, že titul „fikční diskurs“ může navozovat dojem, že vyčleňuje jedinečnou oblast komunikace, pro niž jsme vybaveni obecně sdíleným souborem kompetencí a intuic, v níž vlastní jména hrají specifickou roli, modus *jako by* plní specifickou funkci, výpovědní síla (illocutionary force) promluv je modifikována specifickým způsobem atd. Obávám se, že taková představa je sama fikcí svého druhu, možná užitečnou, možná zavádějící, možná obojí, v závislosti na kontextu. To, co jsem schoopen zaznamenat já, jsou situace, jako je čtení románu, sledování divadelního představení, konverzace o našich oblíbených hrdinech ze stránek knih nebo z divadelních prken, naslouchání vtipu, který vypráví můj známý, debata o teorii, která vyžaduje přijetí jistých předpokladů jako „užitečné teoretické fikce“, komentování problematické situace pod zorným úhlem nějaké zákonem zakotvené „právní fikce“ atd. – případy, které se evidentně liší v tom, jaké funkce v nich plní jazykové promluvy a jaké požadavky kladou na interpreta. Pokud jde o mě, беру to jako dobrý důvod držet se zpátky ve svých aspiracích a omezit se, alespoň v této knize, na sféru narativní literární fikce.

(b) Zároveň věřím, že ani v tomto zúženém prostoru bychom neměli začínat otázkami typu: ontologický status světů, v nichž se odehrávají fikční příběhy, a jejich obyvatel; podmínky jejich identity; jejich úplnost či neúplnost; platnost klasických logických zákonů v této sféře atd. Řečeno zcela otevřeně, neměli bychom se do nich pouštět vůbec, pokud nenajdeme způsob, jak je „snést na zem“, jinými slovy jak zaručit, že (stále ještě) mluvíme o problémech, které vyvstávají v konfrontaci s reálným fenoménem narativní fikce, spíše než o problémech generovaných teoretickým aparát, který jsme si (jak bychom chtěli věřit) osvojili.⁸ Jednu z cest, jak toho dosáhnout,

⁸ Samo o sobě to není něco, na co bychom měli být zvláště hrdí: může se ukázat, že takzvané „zvládnutí aparátu“ byl jen způsob, jak nechat aparát ovládnout naše myšlení, diktovat nám své otázky (ve skutečnosti čistě instrumentální problémy generované jeho chodem) a předjímat jejich řešení. Viz známé varování v Kripke, Saul, *Naming and Necessity*, Blackwell, Oxford 1980, s. 18. Srov. též níže kap. 14.

navrhnou v úvodní kapitole a (pokud se nestane něco nepředvídatelného) budu se jí držet na všech zbývajících stránkách.

(c) Filosofická analýza fikčního diskursu (ať už se zaměříme na kteroukoli oblast) nesmí být vnímána jako příležitost, jak rozšířit dosah teorie, která se zformovala mimo sféru úvah o povaze fikce, případně jak rozšířit sféru aplikability aparátu spojeného s touto teorií. Jinými slovy, nesmí být vedena jako výboj či tažení, které má zajistit nová území pro naši oblíbenou teorii nebo pro technické procedury, v jejichž provádění jsme se vycvičili. To samozřejmě neznamená, že zkoumání různých funkcí narativní fikce nebo různých podob fikčního diskursu nemůže využít některých nabídek ze sféry filosofie jazyka nebo tzv. filosofické logiky: aparátu teorie možných světů, některé z teorií vlastních jmen či deskripcí, některé z teorií mluvních aktů, některý z výkladů distinkce mezi doslovným a indikovaným významem (například teorie implikatur) atd. Jejich uplatnění ve sféře fikčního diskursu ale musí být výsledkem kritické konfrontace s vlastním předmětem zkoumání: apriorní důvěra v možnosti a dosah importovaných teorií a jejich technického příslušenství je v takovém testu spíše rizikovým faktorem než vodítkem, jímž se má smysl řídit.

Pokud jde o mě, letmý pohled na mou dosavadní práci na poli teorie významu, teorie reference či teorie mluvních aktů mě snad opravňuje k závěru, že v tomto směru nejsem zatížen více, než je běžné. Vidím-li dobře, návrhy či stanoviska, k nimž jsem v těchto sférách dospěl, nevedly mé kroky v analýze narativní fikce. Tím méně platí, že bych se jim zde snažil zajistit nové podpůrné argumenty nebo novou sféru uplatnění. V úvahách o fungování jmen ve fikčních textech jsem se, stejně jako předtím na poli filosofie jazyka, inspiroval kripkeovskou kauzální teorií jmen, ale ne pod tlakem starých teoretických závazků: důvody, proč jsem přesvědčen, že právě tato teorie odpovídá čtenářskému postoji k výskytům jmen ve fikčních textech, se snažím vyložit mimo jiné v kap. 23 (v diskusi s čelným zastáncem opačného stanoviska). Podobně ve své polemice s teorií fikčních světů hájím postoj, který koresponduje s mým přímočarým realismem v pojetí vztahu jazyka, myšlení a světa, ale není jeho prostou aplikací. Argumentace pro toto stanovisko tvoří hlavní osu celé *části I*,

zatímco stručné shrnutí některých důvodů pro realistický postoj například různými oblastmi filosofické analýzy najde čtenář v *části VII*.

Právě tak neplatí, že bych na těchto stránkách dodatečně shromažďoval materiál na podporu výsledků, k nimž jsem dospěl v předchozí knize, jejíž část byla věnována fikčním textům.⁹ Zabýval jsem se tam vztahy mezi různými vrstvami textu, a zejména vzájemnou závislostí mezi identifikací nejkompexnější z nich a identifikací literárního díla. Pokusil jsem se vymezit pojem literárních aspirací textu jako korelátu pravdivostních podmínek promluv v běžné komunikaci, vyložit vztah mezi aspiracemi textu a aspiracemi autora, formulovat různé verze principu vstřícnosti (principle of charity) pro interpretaci fikčních textů, odpovídající různým cílům, které při čtení sledujeme, a (v přímé souvislosti s tím) různým mimotextovým bázím literární interpretace, které se liší tím, jakou roli v nich hrají dobové konvence, záměry empirického autora, případně konstrukce implikovaného autora, nebo nějaká kombinace těchto faktorů. Nic z toho nepřechází jako zvláštní téma (nebo dokonce jako jeden z klíčových axiomů) do této knihy: nejpodstatnější souvislost s předchozími výsledky a stanovisky, které jsem si vědom, zde představuje jistá korelace mezi literárními aspiracemi (resp. literárními kvalitami, které je vyplňují) a literárními funkcemi textu, kterým náleží klíčová role v této knize.

Rozdíl v tematickém záběru obou textů by měl být zřejmý z následujícího stručného shrnutí obsahu jednotlivých částí knihy:

V *části I* se (v duchu poznámky (b) z našich předchozích úvah) pokusíme „snést na zem“ známé otázky týkající se statusu fikčních světů a jejich obyvatel tím, že je vztáhneme k výkonům, které narativní fikční texty vyžadují od čtenáře – zejména k předpokladům, které čtenář musí přijmout, má-li si zpřístupnit literární funkce textu. Vymezení těchto předpokladů potvrdí pozemské zakotvení a směřování narativní fikce také na úrovni čtenářských postojů: jejich ústředním vztažným bodem je vypravěč, pojmáný (v modu *jako by*) jako

⁹ Koťátko, Petr, *Interpretace a subjektivita*, Filosofia, Praha 2006, oddíl E, s. 347 až 409.

obyvatel reálného světa, který nám sděluje, co se v tomto světě odehrálo. Základní rozvrh „fikčního postoje“ bude předmětem diskuse, v níž vezmeme v úvahu různé časové modalities vyprávění, fenomén nespolehlivého vypravěče (včetně jeho extrémních podob), a také kriticky zvážíme alternativní výklad předmětné báze a předmětného zaměření fikčního vyprávění, který nabízí teorie fikčních světů. Identifikace světa, v němž se odehrává příběh vyprávěný ve fikčním textu (právě tak jako samotný akt vyprávění), s reálným světem našeho života nám z těchto diskusí vyjde nejen jako přirozená a produktivní báze čtenářského postoje, ale také jako řešení zásadních problémů, s nimiž se potýká teorie fikčních světů. Zároveň budeme moci konstatovat, že naše pojetí fikčního postoje umožňuje aplikaci aparátu teorie možných světů – přijmeme-li střízlivý kripkeovský (či stalnackerovský) výklad pojmu možného světa jako možného stavu či možné historie světa.

V *části II* se „pozemské“ zakotvení fikčního postoje promítne do výkladu funkce singulárních výrazů ve fikčním textu. Umožní nám pojmut vlastní jména převzatá do fikčních textů z „každodenní“ komunikace, právě tak jako fikční jména, která nemají tento původ, a také identifikační deskripce, jako výrazy, kterým fikční postoj přiděluje (i když „jen“ v modu *jako by*) přesně stejnou roli, jakou hraje ve svém „běžném“ užití. Literární funkce textu tedy například od čtenáře vyžadují, aby výskyty jména, s nimiž se v něm setká, pojímal (v modu *jako by*) jako záznam reálných promluv, v nichž se vypravěč napojuje na řetěz užívání jména zakotvený v aktu, v němž bylo jméno přiřazeno reálnému individuu. Na tomto principu postavíme obecný způsob identifikace individuí předpokládaných (v modu *jako by*) jako reálné referenty fikčních jmen, a s tím i zdůvodnění elementární určitosti myšlenkových aktů, v nichž čtenář uvažuje o těchto individuích. V této souvislosti odmítneme běžné chápání těchto individuí jako principiálně neúplných entit. Od referentů fikčních jmen (předpokládaných v modu *jako by*) ostře odlišíme fikční postavy jako složky literární konstrukce textu s vlastním způsobem identifikace (poukážeme ale také na jeho provázanost se způsobem identifikace předpokládaných referentů fikčních jmen). Na této bázi založíme analýzu různých způsobů užívání fikčních jmen mimo rámec fikčního

textu, včetně negativních existenčních tvrzení (typu „Neexistuje žádná Ema B.“) nebo mezitextových tvrzení (typu „Ema B. byla impulzivnější než Anna K.“). Mimo jiné také vysvětlíme, proč je pravdivé tvrzení, že Homérův Ὀδυσσεύς je jiná *literární postava* než Danteho Ulisse, přestože literární funkce Danteho *Pekla* vyžadují, abychom (v modu *jako by*) přistoupili na předpoklad, že jméno „Ulisse“ označuje tutéž *osobu* jako jméno „Ὀδυσσεύς“.

V *části III* se pokusíme vymezit funkci a rozsah aplikability modu *jako by* ve výkladu fungování narativní fikce. Budeme obhajovat názor, že se vztahuje výhradně na status výkonů, které od čtenáře vyžadují literární funkce textu, a odmítneme (v rozporu s obecně rozšířenou praxí) jeho aplikaci na tvůrčí akty autorů literárních textů. Označit tyto akty jako výkony na poli narativní fikce neznamena nic jiného než konstatovat, že jejich výsledkem jsou texty, jejichž funkce vyžadují od čtenářů jisté výkony v modu *jako by*. Autorova schopnost iniciovat takové výkony u čtenářů ale nevyžaduje žádné akty v modu *jako by* na jeho straně. Pokud jde o předpoklady, na něž čtenář přistupuje v rámci fikčního postoje, budeme je chápat jako *přesvědčení* zastávaná v modu *jako by* a pokusíme se ukázat, že jejich roli nemohou převzít alternativní postoje typu *alief*, postulované ve známé teorii Tamary Gendlerové.

V *části IV* využijeme výklad funkce fikčních jmen z *části II*, abychom obhájili schopnost vět obsahujících tato jména vyjadřovat kompletní singulární propozice. Postavíme si otázku, za jakých podmínek a s jakou funkcí mohou tyto propozice generovat imaginativní obrazy a jiné typy prožitků jako své „výplně“ (ve smyslu „Erfüllung“ z Husserlovy teorie soudu). V polemické konfrontaci s Félixem Martínezem-Bonatem a jeho adaptací Husserlovy teorie pro sféru narativní fikce poukážeme na typovou rozmanitost možných imaginativních výplní a zároveň na to, že jejich zdrojem nejsou jen vyjádřené propozice, ale i emocionální a stylotvorné parametry vět; odmítneme předpoklad, že vznik imaginativních výplní se váže na čtenářovu důvěru ve vypravěčovu spolehlivost; pokusíme se vyložit, proč subjektivita prožitků, v nichž zakoušíme fikční příběh a svět, v němž se odehrává, nezpochybňuje objektivitu tohoto světa. Budeme také tr-

vat na tom, že emocionální prožitky provázející čtení fikčního textu nejsou prožitky (naděje, obavy, napětí, úleva atd.) v modu *jako by*. Jejich zvláštní status pramení z toho, že jsou generovány sérií přesvědčení přijímaných v modu *jako by* pod tlakem literárních funkcí textu. Diskuse na toto téma bude dodatečným příspěvkem do úvah o roli a dosahu modu *jako by* ve fikčním postoji z *části III*.

V *části V* se zaměříme na díla narativní fikce, jejichž funkce vyžaduje od čtenáře přijetí (v modu *jako by*) nestandardního obrazu světa, nebo přinejmenším existence nestandardních entit („extrémních objektů“, jak je označíme na příslušném místě). V obou případech bude tato „nestandardnost“ rušivým zásahem do navyklého způsobu fungování naší pojmové výbavy, představivosti, případně vjemových schémat – a s tím také do našich interpretačních návyků. Taková díla narativní fikce, a obecně jakákoli umělecká díla s touto funkcí, označíme jako „radikálně konceptuální“ (pro odlišení od konceptualismu, jak je běžně definován na poli výtvarného umění). Mezi nimi pak – pod titulem „striktně konceptuální“ – vyčleníme díla, která nefungují jako „pouhé“ reprezentace extrémních stavů světa či extrémních objektů, ale sama jsou vystavěna jako extrémní objekty. Na poli narativní fikce naplňuje tento výměr „radikální vyprávění“, které nepopisuje „standardními“ prostředky entity či stavy světa dovedené do krajnosti, ale „dovádí do krajnosti“ samotný text, a to tím, že samotného vypravěče i repertoár jeho narativních prostředků zasazuje do stavu světa, o němž se vypráví.

V *části VI* se analýza rozšiřuje na případy radikálního, případně striktního konceptualismu na poli filosofie – v konfrontaci se strukturně analogickými případy ve sféře narativní fikce. Hegelovo radikální přehodnocení subjekt-predikátové struktury vět pramenící z jeho procesuálního pojetí bytí nachází analogii v Beckettově „rozkladné“ práci s jazykem, naplňující jeho pojetí světa jako univerzálního chaosu; externalistický výklad zdrojů obsahu našich myšlenkových a komunikativních aktů, vyžadující zásadní revizi pojmu „přesvědčení“ (a dalších propozičních postojů) i pojmu „významu“, se konfrontuje s neméně radikálním externalistickým přehodnocením pojmu „literárního díla“ (a vztahu textu a díla) v Borgesově povídce o Pierru Me-

nardovi; analýza komunikativního postoje v Griceových definicích pojmu „mítnout něco promluvou“ ústících v neeliminovatelném nekončném regresi má přímou paralelu v regresi, který rozkládá snahu Beckettova vypravěče identifikovat skutečný subjekt „svých“ myšlenek a promluvy; Wittgensteinovu odmítnutí „inženýrského“ přístupu k látce (jíž je jazyk, jeho vztah k myšlení a ke světu) a z toho pramenící „a-teoretické“ formě *Filosofických zkoumáních* odpovídá Beckettova maxima „nejsem pánem své látky“ a z ní pramenící podoba jeho pozdních „antirománů“.

V *části VII* se realistické pojetí předmětné sféry narativní fikce a „pozemský“ výklad předmětného zaměření fikčního postoje a výkonů, které ho zakládají (viz *část I*), zasazuje do kontextu realistického chápání vztahu myšlení, jazyka a světa. Základním vztažným bodem polemiky je zde radikální konstruktivismus: v konfrontaci s ním se autor pokouší ukázat, že chápání jazyka jako zdroje všech distinkcí a (korelativně) pojetí světa jako jazykového konstruktů je sebedestruktivní pozice založená na chybných inferencích. O něco méně ambiciózní snaha vyložit alespoň společenskou realitu jako postavenou na jazyku je odmítnuta jako (přínejlepším) bombasticky přetažený pokus o reflexi zásadní role jazyka v našem způsobu života. A snaha vyčlenit alespoň narativní fikci jako sféru jazykově konstituovaných světů zkresluje skutečnou povahu výkonů, které vyžadují literární funkce narativních fikčních textů. Tato část práce, na rozdíl od předchozích, nepřináší původní analýzy: v prvních dvou ohledech navazuje na diskuse z autorovy předchozí knihy, ve třetím se implicitně dovolává výsledků diskusí v *části I* a v následujících kapitolách – například v těch, kde se ukazuje, že i tak nekonformní literární výkony, jako je Beckettova verze radikálního vyprávění, plní své funkce jen tehdy, když je vztahujeme k reálnému světu.

V tomto bodě se kruh uzavírá: realistická pozice, která vzešla z úvodních diskusí o způsobu fungování narativní fikce a z polemické konfrontace s teorií fikčních světů, nachází své místo v rámci realismu jako postoje ke světu a jeho složkám – k nimž patří (mimo jiné a bez nároků na výsadní postavení) také myšlení, jazyk, díla narativní fikce a naše výpovědi o nich, včetně těch, které najdete v této knize.

Dvě z volně připojených *Příloh* lze chápat jako „případové studie“,

přestože plní různé funkce a liší se i ve svém specifickém postavení na rozhraní mezi filosofií, obecnou teorií fikce a literární analýzou.

Příloha A je pokusem vyrovnat se (na poli textové analýzy) se zcela nejsilnějším příkladem radikálního a zároveň striktního konceptualismu (viz výše *část V*) ve sféře narativní fikce, kterého si je autor vědom: s Beckettovým pozdním prozaickým dílem (zastupuje ho zde románová trilogie a některé novely). Pokusím se (občas v polemice s prominentními beckettovskými interprety) vyložit důsledky Beckettova obrazu světa jako univerzálního chaosu pro jeho způsob psaní i pro pozici jeho vypravěče a jeho hrdinů a postihnout míru autorské důslednosti, kterou Beckett v této věci projevuje. Závěry z těchto diskusí i materiál shromážděný v této *Příloze* se uplatňují na řadě míst knihy: například v úvahách o různých podobách a stupních nespolehlivosti vypravěče (*část I*), o úplnosti či neúplnosti předpokládaných referentů fikčních jmen a světa, který obývají (*část II*), o funkci váz noucího či kolabujícího vyprávění v navozování čtenářských prožitků (*část IV*), samozřejmě o radikálním vyprávění (*část V*) a o paralele mezi literárními a filosofickými prostředky kritiky jazyka (*část VI*).

Kafkovské úvahy v *Příloze B* se snad nejvíce přibližují tradiční literární interpretaci: filosofické pojmy a motivace zde jsou, pokud mohu soudit, nejméně viditelné (nejnápadnější z nich je paralela mezi Quineovou tezí nevyčlenitelnosti významu a kafkovskou nevymezitelností viny). Ústředním motivem je nepochopitelnost a cizost (systému a situací, které v něm nastávají) pojatá nikoli jako artistní literární konstrukt, ale jako nástroj zobrazení: jako prostředek zaměření naší pozornosti na tytéž parametry světa, který nás obklopuje. Poskytne nám příklad netradičního, ale o to důslednějšího realismu, jehož (ještě o něco radikálnější) verzi jsme předtím zaznamenali u Becketta. Dalším motivem, který budeme sledovat u obou autorů, bude neschopnost jejich hrdinů najít přirozený způsob, jak zapadnout do situací, v nichž se ocitají. Nakonec se zaměříme na různé podoby a funkce tělesnosti provázející (či vyplňující) typické kafkovské situace.

Krátkou, publicisticky laděnou *Přílohu C* lze chápat jako doplněk k výkladu různých způsobů fungování modu *jako by* v postoji k fikčnímu vyprávění nebo předvádění z *části III*. Čtenáři se zde nenabízí víc než soubor privátních (zčásti rodičovských) pozorování zaměře-

ných na pohádky a jejich dětské příjemce. Schopnost přecházet do modu *jako by* se v nich podává (ve shodě s psychologickou literaturou citovanou v kap. 43) jako elementární součást naší výbavy, která se aktivuje už ve velmi raném stadiu ontogeneze; zároveň vyjde najevo jistá labilita a nevyhraněnost této polohy (či nastavení myslí) v dětských reakcích na různé podněty.

Posledním připojeným textem (v *Příloze D*) je autorův příspěvek do rozpravy na Sjezdu spisovatelů z roku 2015: některé motivy z této knihy se v něm představují v poněkud (jak bych rád věřil) živější, nebo alespoň uvolněnější formě, než jakou připouští teoretický výklad.

Jak je snad z tohoto přehledu zřejmé, autorovým cílem není provést čtenáře současnými diskusemi na půdě teorie fikce a příležitostně zaujímat stanoviska k názorům, které v nich zaznívají. Cílem je podat ucelený pohled na základní výkony a předpoklady, na nichž stojí fungování narativní fikce, a v tomto rámci vyložit alespoň některé z možností, které se fikci a jejímu působení nabízejí: ve vztahu k nám, k našemu myšlení a ke světu, v němž žijeme a (když nám vyjde čas) čteme fikční texty. Práce na naplňování tohoto záměru se ale, z povahy věci, neobešla bez polemické konfrontace s četnými zastánci vyhraněných stanovisek na půdě teorie fikce. Pokud ji zařazuji do této knihy, vnímám ji jako příležitost vyložit důkladněji své stanovisko, pokusit se je obhájit v přímém kontaktu s alternativními přístupy, případně odpovědět na námitky, které jsem zaznamenal v průběhu našich předchozích debat.¹⁰ V textu tak (s respektem, vděčností a velkým potěšením) vstupuji do diskuse mimo jiné s Lubomírem Doleželem, Pavlem Cmorejem, Gregem Curriem, Marií-Laure Ryanovou, Johnem Searlem, Stacie Friendovou, Manuelem Garcíou-Carpinterem, Françoisem Recanatim, Rogerem Scrutonem, Stanem Gontarskim, Albertem Voltolinim, a také s řadou autorů, které jsem

¹⁰ Některé z těchto konfrontací jsou přímo zahrnuty v artikulaci a zdůvodňování autorových stanovisek, jiné jsou připojeny jako *Dodatky* k příslušným kapitolám. Jejich vyčlenění pod tímto označením prakticky vzato znamená, že čtenář, který o danou výměnu názorů nemá zvláštní zájem, může rovnou přejít k další kapitole, aniž by ztratil kontinuitu výkladu.

neměl to štěstí osobně poznat. Těm i oněm patří mé díky za náměty k přemýšlení, které jsem bezpochyby využil jen zčásti: tato kniha by byla mnohem lepší, kdybych z nich dokázal vytěžit víc.

Za mnoho vděčím i četným diskusím, které nebyly explicitně přeneseny do textu této knihy, přestože jej bezpochyby ovlivnily: s Mariánem Zouharem, Martinem Pokorným, Tomášem Koblížkem, Vítem Gvoždiakem, Jerryem Levinsonem, Peterem Paginem, Zsófií Zvolenszkou, Göranem Rossholmem, Thomasem Pavelem, Jamesem Hamiltonem a dlouhou řadou dalších.

Knihy je vyústěním mnohaleté práce na pomezí filosofie jazyka, literární teorie a obecné teorie fikce. Některé z jejích výsledků již byly publikovány nebo předneseny na nejrůznějších místech a vstoupily do knihy s většími či menšími úpravami, případně bez nich, pokud jsem nenašel důvody ke změně názorů či formulací.